

Arap Baharı Sürecinde Tunus'un Demokrasiye Geçişinde Sivil Toplumun Rolü

Merve Birdane

Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Corresponding Author: Merve Birdane

ABSTRACT: The wave of rebellion that started in Tunisia in late 2010 and spread rapidly throughout the Middle East, has begun a process to change regional politics and bring new balances together. In this process, which is commonly referred to as the Arab Spring, the entire Middle East from Tunisia to Egypt, from Libya to Syria, has undergone its own political transformation and has face to face civil war, coups and caos. The overwhelming despotic leader Zeynel Abidin Ben Ali in Tunisia, the country where the rebellion wave first took place, and the passing of the temporary government and democratic elections in a short time, made the country a unique example of a peaceful and soft transition process compared to other countries. In this article, from the beginning of the Arab Spring period, the role and the transformation of civil society in democracy in Tunisia and the consolidation of democracy will be explained.

KEYWORDS: Arab Spring, Civil Society, Democratic Transition, Tunisia

Date of Submission: 09-10-2017

Date of acceptance: 02-11-2017

I. GİRİŞ

Arap İsyanları bundan yaklaşık yedi yıl önce Tunus'tan başlayarak tüm Ortadoğu'dayoksulluk, işsizlik, özgürlük gibi nedenlerle yayılmaya başladığında bunun bir bahar olacağına dair inanç kuşkusuz yüksekti. Uzun yıllar boyunca dikta rejimleri altında ezilen ve sosyo-ekonomik birçok sorunla mücadele eden Ortadoğu halkları Tunus'ta bir seyyar satıcının kendini yakarak intihar etmesi sonucunda sokaklara inmeye ve taleplerini dile getirmeye başladılar. Tunus isyan fitilinin ateşlendiği ülke olması bakımından Arap Baharı'na dair tüm değerlendirmelerin ilk cümlesinde yer alırken Ortadoğu'da bir ilk demokrasi örneği olması bakımından da önemli bir konuma yerleşmiştir. Tunus'u bu önemli konuma yerleştiren Arap dünyasında bir ilk olarak demokratik ve özgür seçimleri gerçekleştirebilmesi ve demokrasiye geçiş sürecini başarıyla yönetebilmiş olmasıdır. Bu sürece önemli katkısı olan Tunus sivil toplumunun oynadığı roller bu makalenin de konusunu oluşturmaktadır. Tunus'ta Buazizi'nin eylemi ile başlayan protestoların hemen sonrasında siyasi aktörlerin ve sivil toplumun uzlaşmacı ve duyarlı yaklaşımları neticesinde seçim süreci sorunsuz ve demokratik bir yolla gerçekleşmiş ve anayasa yapım süreci ve diğer seçim süreçleri de başarıyla yönetilebilmiştir. Bu süreçlerde en kilit rol hiç kuşkusuz Tunus sivil toplumundadır. Fransa himayesi döneminde kurumsallaşmaya başlayan ve ülke tarihindeki tüm önemli protesto hareketlerinin baş aktörü olarak Tunus sivil toplumu, Burgiba ve Bin Ali dönemlerindeki baskı ve denetimlere rağmen dinamizmini kaybetmemiştir.

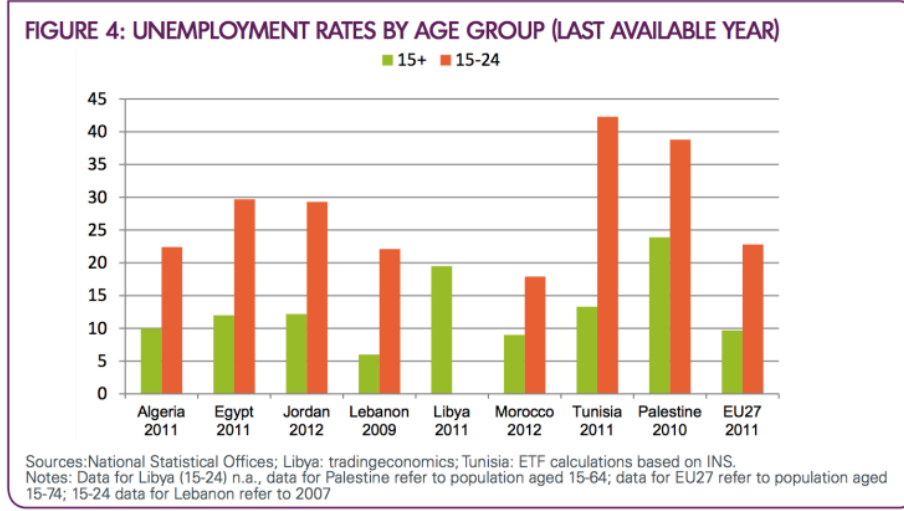
Devrim sürecinde siyasilerle halk arasında köprü görevi görebilmesi, halkı demokratik süreçlerde bilinçlendirmesi, hükümetle yürütülen dialoglar, seçimlerde gözetmen olarak yaptıkları görevler, anayasa taslağıyla ilgili çalışmalarda taslağı madde madde titizlikle çalışmaları sivil toplumun demokrasiye verdiği önemin göstergesidir. Arap coğrafyasında ilk anayasa olan Ahd-ül Aman'ın 1861'de kabul edildiği, ilk sivil toplum kuruluşu Tunus İşçi Sendikasının 1924'de kurulduğu, ve Arap Baharı sürecinde bir diktatörü devirerek ilk demokratik seçimleri gerçekleştiren Tunus, Kuzey Afrika ülkeleri arasında farklı bir yere oturmaktadır. Devrim sürecinde sivil toplumun oynadığı rol ve bunun demokrasiye ve barışa katkısı ulusal ve uluslararası mecralarda tartışmasız kabul görmüş bir gerçektir. Arap Baharı'nın yayıldığı diğer ülkeler etnik, mezhep , sosyo kültürel, ekonomik, ordu gibi diğer faktörler nedeniyle süreci farklı şekillerde yaşarken Tunus istisnası sivil toplumunun etkin varlığıyla kendi yolunu çizebilmiştir. Devrim sonrası ülke sosyo-ekonomik sorunlarını henüz çözememiştir ve demokrasiye geçişin zor ve uzun bir yol olması, Tunus'un daha yolun başında bir ülke olarak çok fazla çalışmak zorunda olduğunu göstermektedir. Demokrasinin sağlanabilmesi yolunda Tunus'ta tüm aktörlerin aynı duyarlılıkta ve uzlaşma içinde çalışmaya devam etmesi gerekmektedir.

II. MUHAMMED BUAZİZİ VE TUNUS'TA İNTİHARLAR DALGASI

Tunus ekonomisi hiçbir zaman bir başarı hikayesi olamamışsa da Ben Ali döneminde %5'lik büyüme başarısını göstererek diğer Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri arasında ilk sıraya oturmuştur. Ancak ekonomik verilerdeki olumlu görünüm halka yansımamış ve özellikle genç nüfus arasındaki işsizlik oranı oldukça yüksek

oranlarda seyretmiştir. 2010 yılında 500 binlerde olan işsizlik oranı 2011 yılında 700 bin seviyesine ulaşmış ve devrim öncesi %14 olan oran devrim sonrası %17'ye çıkmıştır.¹

Diğer Ortadoğu ülkeleri ile karşılaştırıldığında 2010 yılından itibaren bölgede işsizlik oranını en yüksek olduğu ülkenin Tunus olduğu görülmektedir.²

Tunus ekonomisinin iş gücü yaratamaması, yatırımların yetersizliği, yolsuzluk ve rejime olan güvensizlik gibi nedenler toplumun kaynama noktasına gelerek sokaklara inmesine neden olmuştur. Ekonomik kötüleşmenin Tunus toplumunda yarattığı öfke ve umutsuzluk duyguları toplumun özellikle yoksul kesimlerinde bazı kırılmaları da beraberinde getirmiştir. Yoksulluk ve işsizlikle mücadelede yetersiz kalan yasaların, problemlere çözüm üretmekte başarısız olan siyasi aktörlerin varlığı ile kendi çıkmazlarını çözemeyen Tunus Bin Ali döneminin sonunu getiren gelişmelere sahne olmuştur. Bu durumun en aşırı sonuçlarından birisi Tunus'ta oluşmaya başlayan intiharlar dalgasıdır. İlk olarak Manastır şehrinde Abdusselam Trimeş adlı genç 2010 yılının Mart ayında işsizlik nedeniyle hayatına son vermiş, ardından Ridha Yahyavi, gibi kimi aile reisi, kimi üniversite mezunu işsiz intihar eylemleri Tunus toplumunda tansiyonu oldukça yükseltmiştir. Nihayet 2010 yılının Aralık ayında isyanın fitilini ateşleyense Muhammed Buazizi adındaki 26 yaşındaki seyyar satıcının kendisini belediye binası önünde ateşe vererek yok etmesi olmuştur.

Muhammed Buazizi Libya'da inşaat işçisi babasının vefatıyla küçük yaşta çalışmak zorunda kalmış ve üniversite eğitimini sadece hazırlık sınıfı okuyabilecek kadar devam ettirebilmişti. 38 bin nüfuslu Sidi Buzid şehrinde yaşayan ve kardeşlerinin bakımını üstlenmek zorunda olan aynı zamanda evli ve iki çocuk babası Buazizi küçük bir seyyar araba ile sebze meyve satarak ailesinin geçimini sağlarken ayda kazanabildiği yaklaşık 300 dolardı. Satış yapabilmesi için gereken resmi izni alamadığından belediye polisi ile sorunlar yaşamaktaydı. 17 Aralık 2010 tarihinde kadın belediye memuru Faida Hamdi'nin Buazizi'ye tokat attığı iddiası –kendisi reddetmektedir- ile bu eylemi gerçekleştirdiği basına yansıyan MuhammedBuazizi eylemiyle tüm Ortadoğu coğrafyasına yayılan protesto hareketlerinin tetikleyicisi ve bu intihar eylemlerinin fenomeni haline gelmiştir. Buazizi intihar eyleminden önce annesine yazdığı notta “Yolcuyum, inşallah bu yolculuk birçok şeyi değiştirecek” şekline bir ifade kullanmıştır.³ Bu intiharlar dalgası Tunus'ta yüzlerce örneğiyle bir toplumsal sorunu teşkil eder hale gelirken bu yola başvuran kişilerde özellikle aşağılanma ve başkaları tarafından hor görülme duygularının baskın olduğu fakat ana nedenin işsizlik olduğu görülmektedir.⁴ Buazizi'nin intiharından sonra başka intihar eylemleri de meydana gelmiş, Lahseen Naci, Ramzi El Abboudi isimli kişiler hayatlarına son vermiş ve ayaklanmalar başlayarak Mısır, Libya, Bahreyn, Yemen, Suriye gibi ülkelere yayılmış ve bu domino etkisi ile Arap Baharı olarak adlandırılan süreç başlamıştır. Arap Baharı, Arap Devrimleri, Arap Uyanışı, Facebook Devrimi, Wikileaks Devrimi, Yasemin Devrimi gibi birçok şekilde tanımlanan süreçten Arap Baharı olarak ilk bahseden 6 Ocak 2011 tarihli makalesinde Foreign Policy yazarı Marc Lynch olmuştur.

¹ Lahcen Achy, “Tunisia's Economic Challenges”, **The Carnegie Papers**, Carnegie Endowment for International Peace Publications Department, 2011, s.5

² Michael Cournoyer, “After The Arab Spring youth unemployment still the most urgent challenge” **jobmarketmonitor.com**

³ Hernando de Soto, “The Real Mohammed Buazizi”, foreignpolicy.com, 2011 (erişim: 5.05.2017)

⁴ Lılıa Blaise, “Self-Immolation, Catalyst of the Arab Spring, Is Now a Grim Trend”, 2017, www.nytimes.com, erişim tarihi: 14.06.2017

III. PROTESTOLAR VE SİVİL TOPLUM

Tunus'ta Buazizi'nin intihar eylemiyle aynı gün Sidi Buzid şehrinde başlayan gösteriler, hızla bölge ve ülke geneline yayılmıştır. 20 Aralık 2010 tarihinde Sidi Buzid'e gelen Kalkınma Bakanı Muhammed Al Nouri Al Juwayni 10 milyon dolarlık bir işgücü programı vaatinde bulunmuş ama protestolar devam etmiştir.⁵ Devam eden protestolarda polis halk üzerinde orantısız güç kullanması bazı göstericilerin hayatını kaybetmesine ve birçoğunun da yaralanmasına neden olmuştur. Aralık ayının sonunda sivil toplum örgütlerinden de protestolara destek gelmeye başlamış ve ilk olarak Tunus Barosu'ndan hukukçular cübbelerini giyerek Adliye Sarayı önünde oturma eylemleri düzenlemişlerdir. Bu eylem esnasında polis göstericilere karşı şiddet kullanmıştır.⁶ Aynı şekilde UGTT (Tunus İşçi Sendikası) ve bazı başka işçi sendikaları da Gafsa bölgesinde eylemler düzenlemiş ve çatışmalar yaşanmıştır. Ocak ayının ilk haftalarında Kasserine ve Thala şehirlerindeki protesto gösterilerinde sniperlerin halkın üzerine ateş açmasıyla ölümler yaşanmıştır. Fransız Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu'nu ayaklanmanın başından itibaren 79 kişinin hayatını kaybettiğini açıklamıştır.⁷

Bu süreçte aktivizm sadece sokaklarda değil aynı zamanda internet ve sosyal medyada da devam etmiştir. Çeşitli forumlarda, bloglarda, Facebook sayfalarında ve Twitter postlarında genç sosyal medya kullanıcıları networkler oluşturmuş ve gösterilerin mobilizasyonuna katkıda bulunmuşlardır. Bin Ali döneminde devlet kontrolünde olan internet kullanımı oldukça sınırlıydı ve YouTube, Dailymotion gibi sitelere erişim yasaktı. 2010 Mayıs ayında siber aktivistler Slim Amamou ve Aziz Amami'nin eylemleri ve Anonymus, Wikileaks gibi siteler protestolara sanal ortamdan verilen desteklere örnektir. Bir başka siber aktivist insan hakları savunucusu Lina Ben Mhenni de "A Tunisian Girl" isimli blogunda yazdığı yazılar nedeniyle diğer aktivistler gibi tutuklanmış ve polis şiddetine maruz kalmıştır. Aynı zamanda Al Jazeera kanalı da devrim sürecinde kilit rol oynayan medya kuruluşlarından biridir.⁸ Bu sanal hareketler nedeniyle devrim birçok yerde Facebook Devrimi, Sanal Devrim, Wikileaks Devrimi gibi isimler almışsa sanal aktivizm sürecin sadece bileşenlerinden biridir ve tamamını yansıtmamaktadır. 14 Ocak 2011 tarihi Tunus için dönüm noktalarından birisi olarak 23 yıllık diktatörlük rejiminin yıkılıp demokrasi hayallerine bir adım daha yaklaşılmaya ve bunun Ortadoğu'da ilk örneği olması bakımından oldukça önemlidir. Zeynel Abidin Bin Ali olayların başlamasından bir süre sonra birçok alanda reform sözü verse de halkı buna inandıramayınca ve gösteriler artarak devam ettikçe yönetimi bırakmak zorunda kalarak ülkeden kaçmıştır. Fransa ve İtalya tarafından kabul edilmeyen Bin Ali Suudi Arabistan'a sığınmıştır.

IV. RAŞİD GANNUŞI'NİN SÜRGÜNDEN DÖNÜŞÜ VE NAHDA PARTİSİ

Habib Burgiba döneminin başörtüsü, oruç gibi dini hususlarda getirdiği yasaklar neticesinde Tunus'ta İslami yönelimler ivme kazanmaya başlamış ve 1969 yılında Zeytune Medresesi'nde İlahiyat mezunu Raşid Gannuşi ve Abdel Fettah Moro tarafından *İslami Yöneliş Hareketi (MTI)* kurulmuştur. Sosyalist Düstur'dan her ne kadar bağımsızlığı kazanmayı başarmış olsa da ekonomik açıdan hayal kırıklığına uğrayan ve İslami köklerine dönen orta sınıftan kadın ve erkeklerle genç nüfusun çoğunluğu MTI'a destek vermeye başlamıştır. 1981 yılında İslami yönelişin lideri Gannuşi tutuklanmış, 11 yıl hapis cezası almış bir süre sonra serbest kalmıştır.⁹ İslami Yöneliş hareketi Gannuşi tarafından "*bütün ümmeti uyandıracak, ülkeyi doğuya ve batıya bağımlılıktan kurtaracak, izzet, ilim ve marifeti isteyecek, kendini diğer kültürlerden soyutlayacak, haksızlık ve zulme öfkelenen, hak, adalet ve özgürlüğe bağlanacak bir şekilde yönetilmesi*" şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰ Mısır'daki Müslüman Kardeşler hareketinden ilham alan İslami Yöneliş yine de bu hareketten farkları olduğunu belirtmektedir. İslami yöneliş hareketi Müslüman Kardeşler'den farklı olarak liberal, seküler, demokratik fikirlere daha açık, ılımlı bir ideolojiye sahiptir.¹¹ Suriyeli düşünür Mustafa al-Sıbai, Cezayirli filozof Malik Binnebi ve Zeytune Üniversitesi'nden Muhammed Tahar Ben Aşur gibi düşünürlerden de ilham alan hareket bu dönemde faaliyetleri kısıtlanarak baskı siyasetine maruz bırakılmıştır.¹²

Bin Ali döneminde de baskı siyasetine maruz kalan Raşid Gannuşi ve Nahda Hareketi birçok ögesi ile birlikte susturulmuş ve sürgüne mahkum edilmiştir. Londra'da yaşadığı bu sürgün hayatından Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesi ile 30 Ocak 2011 tarihinde Tunus'a dönen Raşid Gannuşi ülkede büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Gannuşi'nin dönüşü ile hakkında Humeyni ve İran Devrimi benzerliği yorumlarını reddederek kendisine

⁵ Ryan Rfai, "Timeline: Tunisian Uprising", aljazeera.com, 2011, erişim tarihi 21.05.2017

⁶ The Role of Lawyers as Transitional Actors in Tunisia, **Lawyers, Conflict & Transition**, 2015, Economic and Social Research Council, s.1

⁷ Ryan Rfai a.g.y

⁸ Alcinda, Honwana **Youth and Revolution in Tunisia**, 2013, Zed Books, s.50-51

⁹ Kenneth J. Perkins **A History of Modern Tunisia**, 2004, Cambridge University Press, s.166

¹⁰ Raşid, El Gannuşi **İslami Yöneliş**, Bir Yayıncılık, 1987, İstanbul, s.211

¹¹ Ahmet Gökçen, "Mısır'ın İhvanı ve Tunus'un Nahda'sı: İki Ekol İki Hareket", misirbülteni.com, 2015

¹² Raşid El Gannuşi, "Siyasal İslamdan Müslüman Demokrasiye", **Foreign Affairs** (Eylül/ Ekim 2016) Çeviren: İlker Kocael

Türkiye'deki Ak Parti siyasetine yakın bulduğunu ve Recep Tayyip Erdoğan'ı lider olarak örnek aldığı belirtmiştir. 21 yıllık sürgün hayatı sonunda ülkeye döndüğünde Gannuşi hala partisinin lideri olduğunu belirterek seçimlere katılacağını açıklamıştır.¹³ Raşid Gannuşi Tunus'ta önemli bir siyasi figür olmasının yanında bir yazar ve entelektüel olarak birçok önemli eserin de sahibidir. Kamusal özgürlükler ve sivil toplum hakkında eserleri bulunan Gannuşi'ye göre sivil toplum ütopyik bir Medine toplumdur ve siyasi düzen gayri meşru devlet düzenlerine karşı çıkan insanlar tarafından oluşturulmalıdır. Himaye öncesi Tunus toplumu Gannuşi'ye göre ideal olana en yakındır çünkü otonomdur, canlıdır, kendini düzenleyebilmektedir, kültür, dil ve tarihle bağlantısını koparmamıştır. Özellikle 90'lı yıllarda Gannuşi tekfir edilmek pahasına demokrasi ve laiklik gibi konulara cesurca eğilmiş ve İslam ve demokrasinin çelişmediğine dair yorumlarda bulunmuştur. Çoğunlukla sol seküler yapılardan oluşan Tunus sivil toplum örgütleri Nahda ideolojisi ile birçok konuda anlaşmazlıklar yaşamış, Nahda Partisi çoğu zaman STK'lar tarafından protesto edilmiştir.¹⁴

V. ORDUNUN TUTUMU

15 Ocak 2011 tarihinden itibaren anayasa mahkemesinin kararıyla geçici başkan olan Fuad Mebazaa başbakanlık görevine Raşid Gannuşi'yi getirmiştir. Bu dönemde de protestolar özellikle de Mebazaa kabinesinde hala Raşid Gannuşi gibi Bin Ali rejiminden kişilerin bulunduğu iddiasıyla devam etmiş Raşid Gannuşi bu suçlamaları kesin bir dille reddetmiştir. Çatışmalar esnasında Tunus ordusunun halka şiddetle karşılık vermeyi reddetmesinde en önemli rol Genel Kurmay Başkanı General Raşid Bin Ammar'ın bu konudaki pozitif tutumundan kaynaklanmaktadır. Tunus devrimini korumadaki kararlılığı ile Ammar Tunus halkının sevgi ve desteğini kazanmıştır. O dönemde yaptığı açıklamada: *"Bizim devrimimizsiz devriminizdir. Ordu gençliğin devrimini boşa çıkarmak isteyenlerin çabasına karşı devrimi koruyacaktır."* diyerek bir anlamda Bin Ali sonrası için de garanti vermiştir.¹⁵

Burgiba ve Ben Ali rejimlerinde siyasete müdahalesinin engellenmesi amacıyla orduyla mesafeli bir ilişki kurulmuştur. Tunus ordusu Arap dünyasının en küçük ordusudur. Burgiba döneminde ordu mensuplarının siyasete girmesi ve de oy kullanması yasaktı ve orduya ayrılan bütçeler her zaman kısıtlıydı. Ben Ali ordu kökenli olmasına rağmen orduya karşı benzer tavır bu dönemde de sürmüştür. Ben Ali daha çok kendi güvenlik güçlerini yaratmaya çalışmış, polis teşkilatına önem vermiş ve bu durum da Tunus'un bir polis devletine dönüşmesine neden olmuştur. Ordu kendi içinde oldukça liyakata dayalı bir yapıya sahip olduğundan kriz döneminde profesyonel yönün nedeniyle iyi bir yönetim sergilemiştir.¹⁶ Ordunun siyaseti tahakküm altına almayan bu tutumu, devrim sonrası müzakere sürecinin dikkatli yürütülmesi ve hükümetin tüm güvenlik problemlerine rağmen güvenliği politikalara yönelmemiş olması Tunus'un bu geçiş sürecini başarılı ve kansız bir şekilde atlatmasının en önemli nedenleridir.¹⁷

VI. ULUSAL KURUCU MECLİS SEÇİMLERİNE GİDEN SÜREÇTE SİVİL TOPLUM AKTİVİTELERİ

Zeynel Abidin Bin Ali'nin ülkeden kaçmasının ardından ilk Ulusal Birlik hükümeti Muhammed Gannuşi tarafından 15 Ocak 2011 tarihinde kurulmuş Tunus Meclis Başkanı Fuad Mebazaa geçici Cumhurbaşkanı olarak atanmıştır. Artan baskılar ve protestolar sonucunda ise Bin Ali dönemi bakanlarının kabine dışı bırakıldığı İkinci Ulusal Birlik Hükümeti 27 Ocak 2011 tarihinde kurulmuştur. 23 Ekim 2011 Ulusal Meclis seçimleri sonrası ise 20 Aralık 2011 tarihinde Nahda Partisi, Cumhuriyetçi Kongre Partisi ve Ettakatol Partisi tarafından Başbakan Hamadi Cebali liderliğinde Birinci Troyka Geçiş Hükümeti kurulmuştur.¹⁸ Geçici hükümetler süresince Tunus'ta halk protestoları devam etmiş ve seçimlerin hemen gerçekleştirilmesi istenmiştir. Gannuşi'nin istifasını isteyenlerin protestoları Kasbah şehrinde başlamış ve devrim sürecinin fenomen protestolarından biri haline gelmiştir. Kasbah protestolarının organizasyonunu yarı yarıya üstlenmiş olan Tunus Barosu'nun yanı sıra UGTT, birçok öğrenci birliği, işçi sendikaları gibi sivil toplum örgütleri oturma eylemleri düzenlemiş ve aktif rol oynamışlardır.¹⁹

UGTT, Baro, Gazeteciler Sendikası ve diğer sivil toplum örgütleri ile siyasal partiler parlamentoya baskı yapmak amacıyla bir toplantı düzenlemiş ve içlerinden seçtikleri temsilcilerle birlikte *"Devrimin Korunması İçin Ulusal Otorite"* adında bir komisyon kurmuşlardır. Bu komisyonun çalışmaları sonucunda

¹³ "Tunisian leader returns from exile" Aljazeera 1 March 2011

¹⁴ Nadia Marzouki, **From Resistance to Governance**, The Making of The Tunisian Revolution, Edinburgh Un. Press, 2013, s.211

¹⁵ Veysel Kurt, "Orduların Arap Baharına Etkisi", **SETA Analiz**, 2014, Sayı 102, s.12

¹⁶ Kurt, s.1

¹⁷ Kurt Veysel, www.setav.org.tr, "Arap Baharı'nın Yeni Momenti Tunus Anayasası", 24 Şubat 2014

¹⁸ Nebahat Tanrıverdi Yaşar, "Tunus Seçimleri Arifesinde Türkiye Tunus İlişkileri", **Orsam Rapor** Ekim 2014, s14

¹⁹ Steve Koll, "The Casbah Coalition", The New Yorker, 2011, April Issue

Raşid Gannuşi istifa etmek zorunda kalmış ve yerine başbakanlık görevi El Bacı Kaid El Sebsi'ye verilmiş ve yeni başbakan Tunus'ta ilk demokratik seçimlerin 23 Ekim'de yapılacağını açıklamıştır.²⁰

1. UKM Seçimleri Sürecinde Kurulan Komisyonlar

Seçimlere kadar olan dönemde sivil toplum örgütleri çeşitli komisyonlar kurarak, diğer siyasal partiler ve uluslararası sivil toplum örgütleri ile koordinasyon halinde seçim sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için yoğun bir şekilde çalışmışlardır. Bu süreçte kurulan bağımsız ulusal komisyonlar 3 tanedir:²¹

1. *Siyasi Reform Yüksek Komisyonu*
2. *Ulusal Rüşvet ve Yolsuzluk Araştırması Komisyonu (Ben Amor Kom.)*
3. *17 Aralık Sürecindeki Suistimalleri Araştırma Komisyonu (Tevfik Buderbala Kom.)*

Ben Amor Komisyonu son 20 yıldaki rüşvet ve yolsuzlukların araştırılması amacıyla kurulmuş ve Ben Ali dönemi yapılan yolsuzluklara odaklanmıştır. Yade Ben Achour Tunus siyasetinin önemli isimlerinden ve komisyonda 12 siyasal parti, 18 sivil toplum örgütü ve şehit aileleri yer almaktadır. Buderbala Komisyonu ise devrim sürecinin başından itibaren yapılan insan hakları ihlallerine odaklanmış ve devletin bu konudaki sorumlulukları ile ilgili olarak kurulmuştur. 2011 yılının Mart ayında kurulan *Devrim Amaçlarını, Siyasi Reform ve Demokrasiye Geçiş'i Başarma Yüksek Otoritesi (HAARO)* isimli kuruluş Tunus'un demokrasiye geçiş sürecindeki devrim amaçlarıyla ilgili reformları içeren bir komisyondur. Bu komisyon başbakanla dialog süreci yürüterek demokrasiye geçişte bir monitör görevi üstlenmiştir.

Tunus İnsan Hakları Ligi ve Baro'dan temsilciler de komisyonlarda aktif rol oynamışlardır. Bunlar dışında bir de 25 avukattan oluşan bir grubun kurduğu komisyon yine eski rejimin karıştığı yolsuzluk davalarını araştırarak sürece katkıda bulunmuştur.²² Tunus'ta 2011 yılında sivil toplum kuruluşlarının sayısı yaklaşık 10 bin civarındadır. Bu kuruluşlar arasında %1'lik en düşük orana sahip olanlar insan hakları konusunda faaliyet gösterenlerken, en yüksek sayıda kuruluş kalkınma ve gelişme ile ilgili faaliyet gösterenlerdir. Devrim sürecine kadar rejimin demokratik dekoru gibi var olan kuruluşlar devrim süreci ile yerini yeni nesil sivil toplum örgütlerine bırakmaya başlamışlardır.²³ Ocak 2011 tarihinden itibaren vatandaşlık konusunda 310, haklar konusunda 190, kadın hakları konusunda 68 kuruluş hayata geçirilmiş, bilimsel konularda çalışmak üzere 494, çocuk hakları ile ilgili 43, gençlikle ilgili 63 ve çevre ile ilgili 167 yeni sivil toplum kuruluşu Tunus'ta faaliyet göstermeye başlamıştır.²⁴

Sivil toplumun Tunus'ta devrim sürecinde oynadığı kilit rol sürecin başından itibaren aktif çalışmasından ve sivil toplum bilincinin tarihi temellerinin oldukça eskilere dayanmasından kaynaklanmaktadır. 1920'lerden itibaren kurumsallaşmaya başlayan sivil toplum örgütleri yıllar içinde geçirdikleri dönüşüm, bağımsızlık süreci gibi önemli tarihi kazanımlardan elde ettikleri deneyimler, baskı altında gelişmelerinin engellendiği dönemlerden aldıkları dersler ile devrim sürecine kadar tüm önemli siyasi olaylarda aktif katılım göstermişlerdir. Süreçte birçok sorunla da karşı karşıya kalan sivil toplum ekonomik ve sosyal alanlarda mücadeleler vermiştir. Yeni kuruluşların deneyimsizlikleri ve eskilerin yıllar içinde yıpranmış olmaları gibi handikapları ayrıca düşünce özgürlüğü ve medya üzerindeki baskılara karşı yürüttükleri direnişler sonucunda Arap dünyasında Tunus sivil toplumu demokrasinin gelişmesinde farklı bir yer edinmiştir.²⁵

2. Tunus'ta İslamcı- Muhafazakar Sivil Toplum

Burgiba ve Ben Ali dönemlerinde siyasi hegemonyanın etkisiyle zayıf yapıda olan İslami hayır kurumları devrim süreciyle beraber sayıca artarak aynı zamanda politik kimlik kazanmaya başlamışlardır. Kendilerini taban örgütü olarak tanımlamaya başlayan bu organizasyonlar devrim sonrası Libya sınırında meydana gelen kriz ile birlikte kurumsallaşma sürecine girmişlerdir. İslami sivil toplum kuruluşları kendilerini seküler organizasyonlardan farklı olarak tanımlamalarıyla ve toplumun dezavantajlı kesimlerinin sorunlarına yarattıkları hızlı çözümler sayesinde kolaylıkla ve hızla destek kazanabilmişlerdir.²⁶

Bu hayır kuruluşları seküler yapıdaki sivil toplum örgütleri ile karşılaştırıldığında daha zayıf yapıdadırlar. Daha çok yerel bazda faaliyet gösteren İslami sivil toplum kuruluşları seküler kuruluşlarla işbirliğinden kaçınmakta ve liberal sivil toplum çerçevesinin dışında bir görünüm sergilemektedirler. Özellikle

²⁰“The Role of Lawyers as Transitional Actors in Tunisia” **Lawyers, Conflict&Transition**, , 2015,Economic and Social Research Council, s.3

²¹ Lawyers, Conflict&Transition, s.4

²² Lawyers, Conflict&Transition, s.5

²³ “Study on Civil Society Organizations in Tunisia”, **Foundation The Future**, 2013, s.11

²⁴ Foundation The Future, s.12

²⁵ Messaoud Romdhani, “Challenges Facing the Civil Society in Tunisia”, <http://www.alterinter.org>, 2012

²⁶ Ester Sigillo, “Tunisia's Evolving Islamic Charitable Sector and Its Model of Social Mobilizations”, September 15 2016, www.mei.edu

Sfax bölgesinde sayıları artmaya başlayan zekat ve dava dernekleri İslam ekonomisi konusunda yeni söylemler geliştirmektedirler. Bu hayır kurumlarının bazılarının uluslararası bağışlara kapılarını açarak ve özellikle A.B.D ve ve Batı'dan meşruiyet kazanarak piyasa odaklı bir yaklaşım benimsemeleri rekabet güçlerini de arttırmıştır. Yabancı İslam dernekleri ile özellikle Fransa'da bağlar kurmaya başlayan bu kuruluşlar yeni uzmanlıklar kazanmaya başlamışlardır.²⁷

3. UKM Seçimleri Sürecinde Sivil Toplum Aktiviteleri

Devrim sürecinde yargı sistemi birçok kez değişikliğe uğramıştı ve halkın adalet sistemine güveni çok zayıftı. Seçim sürecinde kurulan komisyonların da etkisiyle şeffaflık sağlanabilmiş seçimlerin demokratik bir şekilde gerçekleştirileceği hususunda halkta güven duygusu uyanmıştır. Seçimlerde gözlemci görevi üstlenen sivil toplum kuruluşları arasında en aktif olanlar National Observatory For The Elections, Association for Transparency and Integrity of The Elections(ATIDE), Mourakiboun, Awfiya, Chahed, ve League of Tunisian Woman Voters'dır. Tunus İşçi Sendikası (UGTT), National Bar Association, The Association of Tunisian Judges, The Tunisian Human Rights Defence League(LTDH), The Tunisian Association of Democratic Women(ATFD), The National Association of Physicians, The National Council For Liberties in Tunisia(CNLT), The International Association for Support of Political Prisoners(AISPP), The Liberty and Justice Association, ve The National Union of Tunisian Journalists'dir. Bu kuruluşlar Tunus'ta sivil toplum gelişmesine de olanak sağlamışlardır.²⁸ Bu kuruluşlar arasında yerel bazda en aktif olanlar Jeunesse Sans Frontieres(JIF), Centre De La Citoyennete et de La Democratie(CECIDE), ATIDE ve Jeunese Independants Democrates (JID) gibi sivil toplum örgütleridir. Bu örgütler Tunus'lu seçmenlerin eğitilmesi için seçim sürecinde aktif rol oynamışlardır.²⁹

VII. ANAYASA YAPIM SÜRECİ VE SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

Devrim süreci, zaten can çekişmekte olan Tunus ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştı. Cebali hükümetinin bu ekonomik şartları iyileştirebilmedeki başarısı tartışmalıydı. Güvenlik açısından ise aşırı dinci grupların ortaya çıkması ve silah trafiği gibi konular hükümetin devrim sonrası olağanüstü hal şartlarını genişletmelerine neden olmuştur. Troyka hükümetinin Nahda dışındaki diğer partilerinin bazı destekçilerinin başka partilere katılmaya başlaması ve Hizbul Tahrir gibi Selefi hareketlerin yasal parti statüsü kazanması siyasi manzaranın değişmesine neden olmuş ve bu siyasi tansiyonun etkisiyle 16 Ekim 2012'de UGTT bir dizi ulusal dialog çalışmaları başlatmıştır.

Bu dialogda 50 siyasi parti ve 22 sivil toplum örgütü yer almıştır. Nahda, Cumhuriyet İçin Kongre (CPR) ve Al-Wafa partileri dialogu protesto edip Nida Tunus partisi ile aynı masaya oturmayı reddetmişlerdir. UGTT Genel Sekreteri Houcine Abbasi bu durumla ilgili olarak demokrasiye geçişte farklı öğeler arasındaki tartışmaların sürece zarar verdiğini ve endişe verici olduğunu belirtmiş ve yeni bir ulusal dialog kültürü inşaa etmenin Tunus'un özgürlük, güvenlik ve onuru için elzem olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Ülkede şiddet olaylarının artması sebebiyle UGTT genel grev çağrısında bulunmuş ve UKM geçici olarak aktivitelerine ara vermiştir. Cumhurbaşkanı Moncef Marzuki bu gelişmeler sonrasında 15 Nisan 2013'de yeni bir dialog çağrısında bulunmuştur. Bu diyalog sürecinde öncelikle Ulusal Diyalog Dörtlüsü, var olan hükümetin istifası ve yerine bir teknokrat hükümetin kurulması, meclis tatili ve yeni seçimlerin tarihinin belirlenmesi, ulusal kimliğin korunması ve yeni anayasa konusunda uzlaşıya varma ve demokratik hükümete geçiş aşamasında ulaşılmaması gereken uzlaşılar olarak 4 ana hedefi gerçekleştirmek üzere hükümet ve muhalefetle birlikte müzakereler gerçekleştirilmiştir.³¹ 2012'de bir dialog çalışması başlatmış olan Ulusal Dialog Dörtlüsü (UGTT, Baro, LTDH, UTICA) 2013 Eylül ayında yürüttükleri bu müzakereler ile Nahda ve koalisyon ortaklarının istifa etmesini sağlamış, Aralık ayının sonunda Larayedh hükümeti son bulmuş ve Moncef Marzuki tarafından Sanayi Bakanı Mehdi Cuma başkanlığında yeni teknokrat bir hükümet kurulmuştur.³² Bu süreçte anayasa taslağı çalışmaları devam etmiş ve tartışmalı maddeler nedeniyle bir sonuca ulaşılamamıştır.³³ Anayasa yapım sürecinde kamunun katılımı sürecin başarısı açısından oldukça önem taşımaktaydı. Ülke genelinde tüm sivil toplum kuruluşları iki strateji izlemişlerdir; öncelikle sivil toplum temsilcileri yasa yapımcılarla direkt olarak çalışmış ve anayasanın yazımında ve siyasi partilerle müzakerelerde gelişme sağlanmasına yardımcı olmuşlardır. Diğer stratejileri ise Tunus toplumunu anayasa tartışmalarına engaje etmek yönünde olmuştur. Bu iki yönlü yaklaşım Tunus sivil

²⁷ Sigillo, a.g.y

²⁸ National Constituent Assembly Elections in Tunisia Final Report, **The Carter Center**, , 2011,s.40

²⁹ Carter Center, s.41

³⁰ The Constituent Making Process in Tunisia Final Report **The Carter Center**., 2011-2014, s.25-26

³¹ "National Dialogue Quartet History", nobelprize.org 29 February 2016

³² Atilla Aytemur, "Tunus'ta Bahar ve Ennahda", serbestiyet.com, 17 Ocak 2017

³³ Carter Center, s.28

toplumunu oluşturan aktörlerin anayasa yapım sürecinde özgürlük, adalet ve demokrasi gibi ana amaçlarını korumalarına yardımcı olmuştur.³⁴

Bu sivil toplum örgütleri arasında Al Bawsala, ATIDE, Conscience Politique, Free Sight Association, I Watch, Jeunesse Sans Frontières, Lam Echaml and Ofyia Center forumlar düzenlemiş ve UKM üyeleriyle halkın bir araya gelmesini sağlamışlardır. Örneğin bir gençlik organizasyonu olan Sawty farkındalık yükseltmek amacıyla kampanyalar düzenlemiştir. Yerel kuruluşlardan AC Gafsa anayasadan kadınların beklentileri ile ilgili raporlar hazırlamış, LCL (Ligue de la Citoyenneté et des Libertés Tatouine) Tunus'ta demokratik bir anayasa için çalıştay düzenlemiştir. Diğer sivil toplum örgütleri de birçok konferans ve yuvarlak masa toplantıları düzenlemiştir. Örneğin her anayasa taslağı örneğinin ilanından sonra Tunus Anayasal Kanun Birliği sık sık *Demokratik Geçiş Araştırma Birliği* ile birlikte anayasa metni üzerinde eleştirel analiz çalışmalarını yürütmüşlerdir.³⁵

1.Uluslararası Kuruluşların Anayasa Yapım Sürecindeki Rolü

Bu süreçte Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Tunus'ta hükümetlerin en önemli dış destekçisi olmuştur. UKM'yi kurumsal kapasitesini geliştirmek yönünde desteklemiş ve aynı zamanda vatandaşların ve sivil toplumun da sürece katılmasında faydalı çalışmalar yürütmüştür. Uluslararası Demokratik Rapor kurumu (DRI) uluslararası bir NGO olarak bir çok siyasi parti ve UKM üyesine uzmanlık hizmeti sunmuştur. Diğer bir organizasyon Uluslararası Demokrasi ve Seçim Asistanlığı Enstitüsü(International IDEA) ve Max Planck Enstitüsü de seminerler, konferanslar vererek uzmanlık hizmeti sunmuştur. Avrupa Konseyi danışmanlık organı Venedik Komisyonu ise hukuk uzmanları aracılığıyla sürece danışmanlık hizmeti ile katkıda bulunmuştur.³⁶

Uluslararası kuruluşlar aynı zamanda finansman desteği ile de süreçte rol oynamışlardır. Uluslararası düzeyde Birleşmiş Milletler Uluslararası Kalkınma Ajansı(USAID), IMF, Dünya Bankası, EU, Ulusal Demokrasi Enstitüsü (NDI), Freedom House, Avrupa-Akdeniz İnsan Hakları Ağı (EMHRN), Konrad Adenauer, Hanns Seidel Stiftung gibi kurumlar yoksulluk, genç işsizliği, yolsuzluk gibi problemlerin çözümünde finansal destek sağlamıştır. Ulusal bazda ise siyasi partiler, medya ve sivil toplum örgütleri desteklenmiştir. Ayrıca MENA bölgesi üyesi bağışçılar ve Arap donörler de finansal destek sağlamışlardır.³⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) süreçle ilgili yazdıkları raporlar ile ayrımcılık, düşünce özgürlüğü gibi konulardaki ihlallere dikkat çekmiştir. Birleşmiş Milletler anayasa yapım sürecinde UNESCO, UNICEF ve U.N. Women adlı kuruluşlardan insan hakları uzmanları göndererek insan hakları, çocuk hakları ve düşünce özgürlüğü gibi konulardaki uluslararası standartların Tunus toplumuna empoze edilmesi hususunda danışmanlık görevi yürütmüştür.³⁸

Devrim, çatışma, baskı gibi süreçlerde bir ülkede ortaya çıkan insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmada halihazırdaki adalet sistemi unsurları yeterli olamamaktadır. Bu durumlarda geçiş hukuku kurallarını uygulayacak bağımsız kuruluşlar devreye girerek bireylerin onurunun tanınması, ihlallerin giderilmesi ve telafisi ile ilgili çalışmalar yapmaktadır. Tunus'ta ICJT (International Center For Transitional Justice) uluslararası bir sivil toplum örgütü olarak bu görevi üstlenmiştir. ICTJ Tunus'taki Arap Baharı'nın başlangıcından itibaren geçiş sürecini desteklemiş burada bir ofis kurarak toplantılar düzenlemiştir.³⁹

VIII. UKM VE SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

Sivil toplumun anayasa yapım sürecindeki etkisinde UKM ve sivil toplum örgütlerinin ilişkisi de önem taşımaktadır. UKM sivil toplumla ilişkilerini düzenlemek anlamında Şubat 2012 tarihinde bir büro oluşturmuş ve başına da Badreddine Abdelkefi getirilmiştir. Abdelkefi ve ekibi anayasa yapım sürecinde sivil toplumun katılımını sağlamak üzere çalıştaylar, halka açık toplantılar ve ulusal dialoglar düzenlemişlerdir.⁴⁰ Ulusal Kurucu Meclis üyeleri sivil toplumla yakın ilişki içinde bulunurken zaten birçok siyasi figürün sivil toplum yöneticisi deneyimi bulunduğu da görülmektedir. Örneğin Moncef Marzuki Bin Ali döneminde, *Tutuklu Bilincinin Savunulması Ulusal Komitesi ve Özgürlükler Ulusal Komitesi* gibi sivil toplum örgütlerini kurmuş bir insan hakları aktivistidir. Geçiş hükümetinin başbakanı Hamadi Jebali devrim öncesi bir gazeteci ve aktivisttir.

³⁴Veronica Baker, *The Role of Civil Society in the Tunisian Democratic Transition*, Yüksek Lisans Tezi, Colorado University, 2015, s.43

³⁵ Carter Center, s. 73

³⁶ Carter Center, s.75

³⁷ Kristina Kausch, "Foreign Funding in Post Revolution Tunisia", AFA-Fride- Hivos, 2013, s.8-10

³⁸ Carter Center, s.76

³⁹ "Background Fighting For The Revolution Values", <https://www.ictj.org/our-work/regions-and-countries/tunisia>

⁴⁰ Baker, s. 48

Mustafa Ben Cafer ise Tunus İnsan Hakları Ligi'ni (LTDH) yönetmiştir.⁴¹ Anayasanın maddeleri üzerindeki tartışmalar ve sivil toplumun bu süreçteki aktiviteleri diğer Arap ülkelerine örnek teşkil etmiştir. Sivil haklar ve kazanımlarla ilgili anayasa taslağı çalışmalarında kadın hakları konusu İslamcılarla sekülerler arasındaki siyasi kutuplaşma iklimi nedeniyle tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle 28. Maddede kadını erkeğin yanında bir yardımcı seviyesinde gören madde tartışmalar yol açmış ve Nahda hareketi metni revize ederek anayasanın son taslağında kadın ve erkek arasında tam bir eşitlik ibaresi kullanılmıştır.

Bir başka tartışmalı madde inanç özgürlüğü ve dini inançtan dolayı kınanmayı engelleyen 6. maddedir. Bu madde Nahda ve muhalefet partileri arasında tartışma yaratmış ve

"Devlet dinin koruyucusudur. İnanç ve vicdan özgürlüğü ve dini ritüellerin yerine getirilmesinden sorumludur. Mescidlerin herhangi bir grup tarafından kullanılmasının garantisidir. Devlet hoşgörü ve saygı değerlerinin yaygınlaşması ve mukaddes değerlere hakaret edilmesini engellemek zorundadır. Devlet aynı şekilde tekfir (bir kişiyi müslüman olarak kabul etmeme) nefreti ve şiddeti teşvik edenlere karşı mücadele etmek zorundadır".⁴² şeklinde revize edilmiştir. Bu doğrultuda sivil toplum örgütlerinin de çabalarıyla 4. taslak sonucunda yeni anayasa 216 milletvekilinin 200'ünün onayıyla 27 Ocak 2014 günü kabul edilmiştir.⁴³

Tunus ekonomisi devrim sonrası kriz seviyesinde problemler yaşamaktaydı. Libya'da yaşanan olaylar nedeniyle Tunus'a sığınan Libya vatandaşları ve orada çalışan yaklaşık 40 bin Tunus'lu işçinin ülkeye geri dönmesi ekonomik sorunların kötüleşmesine neden olmuştur. Tüm bu tartışmalar ve krizlere rağmen Tunus'ta taraflar arasında uzlaşımın sağlanması sokaktaki tansiyonun siyasete yansıtılmaması, ordunun siyasi aktör olarak olayların içinde yer almaması, destekleyici ve uzlaştırıcı sivil toplum öğelerinin varlığı ve Nahda ile seküler partilerin çıkarlarını koruyarak uzlaşmayı başarmaları sayesinde.⁴⁴

IX. CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM

Sivil toplum örgütleri bu seçimlerde de Yüksek Seçim Kurulu'na asistanlık görevini sürdürmüş seçimlerin şeffaf ve özgür bir şekilde gerçekleştirilmesinde önemli görev üstlenmişlerdir. 2011 seçimlerinden itibaren demokrasiye geçişte önemli rol oynayan Tunus sivil toplumu bu seçimlerde de deneyimlerini arttırarak sürece katkıda bulunmuştur. Yaklaşık 14 bin vatandaş gözlemci olarak görev yapmış, bir çok sivil toplum örgütü seçimlerin ardından kendi raporlarını ve görüşlerini açıklamıştır. Bu sivil toplum örgütleri arasında Murakibun, ATIDE, Chahed Observatory, Civilian Pole for Development and Human Rights, League of Tunisian Women Voters, Ofya Center for Studies Islam and Democracy, Youth Without Borders, I-Watch ve Tunisian League for Human Rights olarak sayılabilir.⁴⁵ Özellikle seçimlere katılım oranının beklenenden yüksekliği bu kuruluşların Tunus halkını oy vermeye teşvik etmek yönündeki önemli çalışmaları sayesinde gerçekleşmiştir.

Bu süreçte en önemli rol 2012'de ilan ettikleri ve 2013'de tam anlamıyla faaliyet gösterdikleri Ulusal Dialogla Tunus'un en büyük dört sivil toplum kuruluşuna aittir. Demokrasiye geçişin ılımlı ve şiddetten uzak olması politikacılar ve sivil toplum öğelerinin uzlaşmaya varmış olmaları ve seçimler ve anayasa yapım süreçlerini iyi yönetmiş olmalarından kaynaklanmıştır. İzledikleri strateji, Nahda Partisinin tutumu ve muhalefet partilerinin bu dört sivil toplum kuruluşunun yol haritasına sadık kalmaları neticesinde geçiş süreci başarıya ulaşmıştır. Özellikle en köklü STK olan UGTT 400 binden fazla üyesi ile bu arabulucu takımın en önemli üyesidir.⁴⁶

X. ULUSAL DIALOG DÖRTLÜSÜ VE TUNUS'UN DEMOKRASIYE GEÇİŞİNDEKİ ROLÜ

Ulusal dialoglar Arap Baharı ve MENA bölgesinde yaşanan gelişmeler bağlamında değerlendirildiğinde özellikle karmaşık siyasi değişim süreçlerinin yönetilmesinde etkili araçlardan biridir. Her süreç farklı mücadeleleri içerse de esasen otoriter ve elitler eliyle olan bir yönetimden daha katılımcı ve çoğulcu yönetim şekline geçiş sürecinde önemli bir görev üstlenmektedir. Ulusal dialoglar iki tipte incelenmektedir; ilki kriz yönetimi ile ilgili mekanizmaları içermektedir ve siyasi kilitlenmeleri çözmek, uzlaşma sağlamak ve anlaşma yolunda adımlar atılmasını sağlamaktadır. İkincisi ise köklü değişiklikler ile ilgili mekanizmaları içerir ve yeni bir sosyal akit anlamında devlet toplum ilişkilerini düzenler. Anayasa yapım süreci demokratikleşmenin, devlet inşasının ve barışın gerçekleşmesinde en önemli faktördür. Anayasalar devlet kurumlarının

⁴¹ Baker s.44

⁴² "anayasada-tekfir-tartismasi", www.aljazeera.com.tr, erişim tarihi: 07.07.2017

⁴³ Gazi Tövbe "Devrim Neden Tunus'ta Başarılı Mısır'da Başarısız Oldu?", Aljazeera, 22 Nisan 2016

⁴⁴ Nebahat Tanrıverdi O Yaşar, "Uzlaşarak Başarmak: Tunus'ta Yeni Anayasa", **Ortadoğu Analiz**, Mart-Nisan Cilt 6, Sayı 61

⁴⁵ Carter Center, s.45-46

⁴⁶ Hannah Hamıdı, "A Comparative Analysis of the Post Arab Spring National Dialogues in Tunisia and Yemen", **African Center For The Constructive Resolutions of Disputes**, 2016, www.accord.org.za

düzenlenmesinde genel bir yapı sağlar. Bu süreç sadece yasa taslağı çalışmalarından ibaret değil aynı zamanda sivil katılımın da gerekli olduğu açık bir süreçtir.⁴⁷

Ülkede sivil toplumun geçmişteki baskıcı yönetimler altındaki zayıf halinden farkındalığı yüksek, aktif ve demokrasiden taviz vermeyen bugünkü haline gelişi özellikle dört büyük sivil toplum kuruluşunun sürecin ilk gününden itibaren yürüttükleri gözlemci, danışman ve baskı unsuru olma rolü ve uyumlu çalışmaları sayesinde. Bu dört sendika içlerinde İslami öğeler bulunsa da genellikle kendilerini sol seküler yapıda tanımlayan kuruluşlardır. Bu kuruluşları kısaca tanıtmak gerekirse:

İşçi Sendikası (UGTT):1924 yılında Fransız himayesi altındaki Tunus'ta Muhammed Ali El Hammi tarafından kurulan ve daha sonra Ferhad Hached tarafından asıl kimliğine kavuşturulan sendika Tunus'un ilk kurumsallaşmış sivil toplum örgütüdür. Burgiba ve Ben Ali dönemlerinde baskı siyaseti altında sınırlı aktivite göstermiş fakat devrim süreci ile birlikte oturma eylemlerinden, yürüyüşlere bir çok farklı protesto eylemine (Kasbah I ve II protestoları) katılarak devrimin en büyük ve önemli aktörlerinden biri olmuştur. Sosyal demokrat bir hareket olarak UGTT Nahda Partisi karşıtlığı ile demokratik süreci aynı zamanda baltalayan tutumlarıyla da dikkat çekmiştir.

Tunus Endüstri, Ticaret ve Zanaat Birliği (UTICA): 1947'de kurulan birlik farklı ekonomik sektörlerden profesyonellerden oluşan bir yapıya sahiptir. Turizm, bankacılık ve finans dışında tüm sektörlerde 150 binin üzerinde işletmeye üyelik sunmakta ve bünyesinde 25 binden fazla sendika bulunmaktadır. Tunus'taki özel sektör şirketlerini federe eden bir yapıdır ve profesyonel ağını genişletmeyi amaçlamaktadır. Yatırıma destek ve teşvik, bölgesel, ulusal ve uluslararası sosyal ortamın oluşturulmasında stratejiler sunmaktadır. Ayrıca şirketlere destek, tavsiye ve bilgilendirme yaparak asistanlık görevi yapmaktadır. Kamu otoriteleri ile görüşmelerde şirketleri temsil edip çıkarlarını savunmaktadır. Aktif büyüme ile ilgili sosyal ve ekonomik politika geliştirme ve böylelikle Tunus ekonomisinin güçlendirilmesini hedeflemektedir.⁴⁸

Devrim sürecinin başından itibaren UTICA protesto yürüyüşlerine katılımları, anayasa yapım sürecinde diğer sivil toplum örgütleriyle birlikte aktif ve uyumlu çalışması, bünyesinde bulunan sendikaları aktive edip sürece dahil etmesi ile demokrasiye geçişte Tunus'ta önemli bir aktör olmuştur.

Tunus İnsan Hakları Ligi (LTDH): 1989 yılında Moncef Marzuki tarafından kurulan Tunus İnsan Hakları Ligi, kadın hakları ve cinsiyet eşitliği, göç ve göçmenler, İnsan hakları eğitimi, ekonomik ve sosyal haklar, adalet, gençlik, dernek kurma özgürlüğü ve ifade özgürlüğü gibi çalışma alanlarında faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütüdür. Siyasi ve sivil hakları savunmak, ekonomik ve sosyal hakları savunmak, göç, hukukun bağımsızlığı, tutuklu özgürlüğü savunusu gibi alanlarda aktivite göstermektedir.⁴⁹

⁴⁷ Blunck Marike, Vimalarajah Luxshi, "National Dialogue Handbook: A Guide for Practitioners", Berghof Foundation, 2017, s.20-21

⁴⁸ www.utica.org.tn

⁴⁹ Tunisian League of Human Rights (LTDH), www.euromedrights.org,

Tunus'ta insan hakları alanında çalışan sivil toplum örgütleri sivil ve siyasi haklar, ekonomik, kültürel ve sosyal haklar, kadın hakları ve dayanışma hakları kategorilerinde faaliyet göstermektedirler. Sivil haklar; yaşama hakkı, kişisel özgürlükler, aile özgürlüğü gibi konulardan oluşmaktadır. Siyasi haklar ise; oy kullanma hakkı, baskılara karşı direnme hakkı, toplanma ve barışçıl gösteriler düzenleme hakkıdır. Ekonomik, kültürel ve sosyal haklar; çalışma hakkı, iyi çalışma koşullarına sahip olma hakkı, sağlık, eğitim ve güvenlik haklarıdır. Dayanışma hakları bir ülkede yeni bağlantılar kurarak global linklerle savunu yapmakla ilgilidir ve çevre hakları, bioetik haklar gibi konuları içermektedir. Kadın hakları ise eşitlik, oy kullanma, çalışma koşulları gibi alanlardaki hak mücadelelerini kapsar.⁵⁰

Tunus Barosu (Bar Association): Fransız sömürgecilikinden günümüze hukukçular Tunus'ta siyasi ve kamusal yaşamın ön saflarında yer alan aktörlerdir. Etki alanları devletin resmi kurumlarından avukatların neden olduğu sosyal ve siyasi etkilere kadar uzanmaktadır. Burgiba ve Ben Ali dönemlerinde rejime karşı örgütlenmelerinin önlenmesi amacıyla baskı altında tutulmuşlardır. Fakat bu dönemde örneğin El Khaliyya (Hücre) örgütü rejim için çalışmakta ve Baro'da rejim karşıtı oluşumlara muhalefet etmekteydi. Devrim sürecinde hukukçular oluşturdukları komisyonlar ile (25 Hukukçu Grubu) etkili bir baskı aracı olmuşlardır. Seçimlerde ve özellikle anayasa yapım sürecinde geçiş sürecine önemli katkılar sağlayarak hukukçuluğun hak ve özgürlüklerin savunulmasına katkıda bulunan bir meslek haline gelmesine çalışmışlardır.⁵¹ Ulusal Diyalog Dörtlüsü hükümetle ve muhalefetle yürüttükleri müzakerelerde gösterdikleri tutum, demokrasiye geçişteki kararlılık ve duyarlılıkları, hazırladıkları taslak ve yol haritaları ile sürecin sağlıklı bir şekilde işlenmesine önemli bir katkıda bulunmuşlardır.

Demokrasiye geçişte Tunus örneği sivil toplumun sadece hükümet dışı organizasyonlardan oluşmadığını aynı zamanda sendika ve birlikler gibi kurumların da halkın eğitilmesinde önemli rol oynadığının bir kanıtıdır. Demokrasiye geçişlerde uluslararası örgütler, yabancı hükümetler, geçiş liderleri ve yerel halk hep birlikte sivil aktivitenin ayrılmaz parçalarının oluşturmaktadırlar. Tunus örneği sivil toplumun nasıl olması, tanımlanması gibi konularda bakış açıları sunmaktadır.⁵² Devrim öncesi süreçte sivil toplumun devletle herhangi bir ilişkisi olmamasına rağmen devrim sonrası bu durum tam tersine dönmüştür. UKM seçimlerinde sivil toplum resmi bir statü kazanmış ve ardından anayasa yapım sürecinde de sorumluluk almıştır. Dernekler yasasının geliştirilmesinde bu yasadan faydalananların endişelerini gidermek hususunda önemli bir unsur teşkil etmiştir. Ayrıca Ortadoğu'da bir ilk olarak Amerika-Tunus Stratejik Diyalog'unda ayrı bir sivil toplum oturumu yapılmış ve ikili görüşmelere dahil edilmiştir.⁵³ UGTT, UTICA(Tunus Endüstri, El Sanatları ve Ticaret Birliği), Baro ve LTDH (İnsan Hakları Ligi) bu süreçte oluşturdukları ulusal diyalogla National Quartet adı altında 2015 Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüşlerdir. UGTT Genel Sekreteri Houcine Abbasi Nobel konuşmasında “ bu ödül yönettiğimiz dialogun doğru yolda olduğunun, ülkemizde silahların bırakılıp uzlaşma masasına oturulabildiğinin bir kanıtıdır” diyerek Tunus'un demokrasiye geçiş sürecinde sivil toplumun verdiği mücadelenin önemine dikkat çekmiştir.⁵⁴

Ulusal Dialog dörtlüsü sürecin başından itibaren sivil toplumun siyasette doğrudan ve etkili bir role sahip olması için çalışmalar yürütmüştür. Ortadoğu'da ilk kez bir ülkenin sivil toplumu bir diktatörün devrilmesinden, demokratik seçimlerin gerçekleştirilebilmesine daha sonra anayasa yapımı gibi önemli bir sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesinde bu denli etkili rol oynamıştır. Devrim süreciyle sayıları büyük bir hızla çoğalan sivil toplum kuruluşları ülkenin demokrasiyi nasıl sağlamlaştırabileceği ve koruyabileceği konusunda da deneyimler kazanmış ve bundan sonraki süreçlere de aktif olarak katılacaklarını garantilemişlerdir. Tunus'ta demokrasinin sürdürülebilirliği şüphesiz henüz belirsizdir. Ülkenin diktatör yönetimler altında geçirdiği uzun dönemler, ekonomideki büyük problemler, işsizlik ve yoksulluk gibi ana sorunların henüz çözülmemiş olması demokrasinin yerleşmesinde ve devamlılığında engel teşkil etmektedir. Siyasi aktörlerin, halkın ve sivil toplum öğelerinin ülke siyasetinde demokratik ilkelerden uzaklaşmadan hareket edebilmesi bu sorunların çözümünde belirleyici olacaktır

⁵⁰Study on Civil Society Organizations in Tunisia, Foundation The Future, 2013, s.14

⁵¹ Lawyers, Conflict&Transition, s.6

⁵² Baker, s.63

⁵³Sarah Yerkes, “Where Have All the Revolutionaries Gone?”, **Brookings Middle East Policy Center**,2017, s.15

⁵⁴www.theguardian.com, “Tunisian national dialogue quartet wins 2015 Nobel Peace Prize”, 9 October 2015

XI. ARAP BAHARI SÜRECİ VE TUNUS'TA İNSAN HAKLARI VE SİVİL TOPLUM

Arap baharı sürecinin başından itibaren Tunus'ta insan hakları ve demokrasi ve sivil toplum konusunda kaydedilen gelişmeler İnsan Hakları Örgütü'nün yıllık raporlarına göre şu şekildedir: **2012 Tunus:** Sürecin ilk yılında yapılan protestolarda kolluk kuvvetlerinin orantısız güç kullanımı, yaşanan cinayetler, tutuklamalar ve basın özgürlüğünün kısıtlanması ve radikal selefi şiddet Tunus'ta ciddi insan hakları ihlallerinin olduğu göstermiştir. Örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkı konularında 2012 yılında Tunus'ta gelişmeler yaşanmıştır. Yasaya göre işçiler örgütlenme, sendika kurma ve katılma hakkı kazanmışlardır. Yasa aynı zamanda işçilere federasyonlarına 10 gün önceden haber vermek kaydıyla grev yapma hakkı tanımıştır. Uluslararası Ticaret Konfederasyonu ve Uluslararası İşçi Organizasyonu grev yapma hakkının temel işçi hakları olduğunu belirtmiştir. UGTT yıl boyunca grev hakkının kamu kuruluşlarında büyük saygı gördüğünü ve grev esnasında iş yavaşlatma eylemlerinin işçiler ve işverenler arasında uzlaşmaya yarar sağladığını belirtmiştir. Hükümet genel anlamda bu yasa ve uygulamalara saygı göstermiştir. İşçi ve işverenlerin eşit olarak temsil edildiği uzlaştırma oturumları anlaşmazlıklara çözümler getirmiş ve UGTT, UTICA gibi sivil toplum kuruluşlarından temsilciler komisyonunda Sosyal İşler Bakanlığı görevlileri ile birlikte hareket etmişlerdir. UGTT ve Ben Ali'nin ülkeden ayrılmasından sonra kurulan Tunus İşçileri Genel Konfederasyonu (CGTT), Tunus İşçi Birliği (UTT) gibi sivil toplum kuruluşları hükümetten bağımsız olarak sendika başkanlığına karar verme hakkına sahipti, UKM seçimlerinden önce bu üç konfederasyon siyasi partiler ile uyuşmamasına rağmen, UGTT, Tunus İşçi Partisi'nin oluşumunda rol oynamıştır. UGTT ve UTICA toplu iş sözleşmelerinde hükümetle birlikte hareket etmiştir. Troyka hükümetine karşı organize edilen grevlerde UGTT göstericileri hükümeti istifaya çağırmıştır.⁵⁵ **2013 Tunus:** Emek ve yönetimin eşit olarak temsil edildiği uzlaşma oturumlarında birçok anlaşmazlığa çözüm bulunmuştur. Diğer yandan Sosyal İşler Bakanlığı, UGTT ve UTICA anlaşmazlık ve uyuşmazlıkların çözümü için üçlü bölgesel komisyonlar kurmuşlardır. Tunus İşçi Partisi genel sekreteri ve Tunus İşçileri Sendikası yıl boyunca emek örgütlerinin göz ardı edildiğine dair şikayetlerini dile getirdiler. 2013 yılı boyunca Tunus'ta medya ve ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar, protestoculara karşı aşırı kuvvet kullanımı ile ilgili olarak şeffaf araştırmalar yapılmamıştır. İşkence, fiziksel taciz, keyfi tutuklama ve gözaltılar, kadınların siyasi katılımı gibi konularda ihlaller yaşanmıştır. Sidi Bouzid, Siliana ve Hergla şehirlerinde Selefi radikaller tarafından saldırılar düzenlenmiştir.⁵⁶ **2014 Tunus:** 2013 yılına benzer gelişmeler ile birlikte yine fiziksel istismar, hapisane ve gözaltı koşulları, keyfi tutuklamalar, yargı bağımsızlığı ve şeffaflığı konularında ihlaller yaşanmaya devam etmiştir. Hükümet yaşanan suiistimalleri araştırmak için adımlar atmış fakat polis ve güvenlik güçleri ile ilgili soruşturmanın şeffaflıktan uzak olduğu iddia edilmiştir. 2013 yılı boyunca UGTT ve UTICA uyuşmazlık çözümünde öncülük etmeye devam etmiştir.⁵⁷ **2015 Tunus:** 2015 yılında Tunus'ta insan hakları ihlalleri yaşanmaya devam etmiş, gazetecilere yönelik şiddet en çok konuşulan sorunlardan biri olmuştur. Gözaltı koşulları, yolsuzluk, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, gibi suiistimallere yönelik olarak hükümet soruşturma ve araştırmalar başlatmıştır. UGTT ve UTICA gibi sivil toplum örgütlerinin yeni kazanımlar elde etmeye yönelik çalışmaları bu yıl boyunca da devam etmiştir. Sousse plajına yapılan saldırı sonucu ülkede olağan üstü hal ilan edilmiştir.⁵⁸ **2016 Tunus:** Bazı gazeteci ve blog yazarlarının tutuklanmaları, Selefi şiddet olaylarının devam etmesi, işçi hakları, kadın hakları gibi konularda yaşanan ihmaller 2016 yılında Tunus'ta insan hakları konusunda yaşanan olumsuzluklardandır.⁵⁹

Yine bir başka düşünce kuruluşu *Freedom House*'un raporlarına göre Arap Baharı sürecinin başından itibaren Tunus'un özgürlükler konusundaki puanları şu şekilde gelişmiştir:⁶⁰ **2011:** Tunus "özgür değil" statüsündedir. Özgürlük puanı 6.0, sivil özgürlükler puanı 5 ve siyasi haklar puanı 7 dir. **2012:** Tunus "kısmenözgür" statüsündedir. Özgürlük puanı 3.5, sivil özgürlükler puanı 4 ve siyasi haklar puanı 3 dür. **2013:** Tunus "kısmenözgür" statüsündedir. Özgürlük puanı 3.5, sivil özgürlükler puanı 4 ve siyasi haklar puanı 3 dür. **2014:** Tunus "kısmenözgür" statüsündedir. Özgürlük puanı 3.0, sivil özgürlükler puanı 3 ve siyasi haklar puanı 3 dür. **2015:** Tunus "özgür" statüsündedir. Özgürlük puanı 2, sivil özgürlükler puanı 3 ve siyasi haklar puanı 1 dür. **2016:** Tunus "özgür" statüsündedir. Özgürlük puanı 2, sivil özgürlükler puanı 1 ve siyasi haklar puanı 3 dür. **2017:** Tunus "özgür" statüsündedir. Özgürlük puanı 2, sivil özgürlükler puanı 1 ve siyasi haklar puanı 3 dür. Not: (En yüksek puan 1, en düşük puan 7'dir.)

XII. RAŞİD GANNUŞİ VE TUNUS'TA MÜSLÜMAN DEMOKRASİ

Kurulduğu 1972 yılından itibaren kendisini ılımlı İslam tanımı içinde ifade eden İslami Yöneliş ya da sonraki ismiyle Nahda Partisi lideri Raşid Gannuşî'nin partisinin 10. Kongresinde siyasi İslam yerine Müslüman

⁵⁵ World Report 2012 Tunisia", www.hrw.org, erişim tarihi 23.06.2017

⁵⁶ World Report 2013 Tunisia www.hrw.org, erişim tarihi 23.06.2017

⁵⁷ World Report 2014 Tunisia www.hrw.org, erişim tarihi 23.06.2017

⁵⁸ World Report 2015 Tunisia www.hrw.org, erişim tarihi 23.06.2017

⁵⁹ World Report 2016 Tunisia, www.hrw.org, erişim tarihi 23.06.2017

⁶⁰ Reports Freedomhouse.org, , erişim tarihi 2.06.2017

demokrasi söylemi bu tartışmaya yeni boyutlar kazandırmıştır. İslami Yöneliş hareketiyle başlayan ve Müslüman Kardeşler ideolojisi etkisinde Tunus'ta faaliyet gösteren Nahda kendi içinde bazı ideolojik farklılıklar taşıyan ve kendisini İslamcı olarak tanımlayan bir harekettir. Kongre esnasında yaptığı konuşmada siyasal İslam'ı terk ettiklerini söyleyerek kendilerini artık Müslüman demokratlar olarak tanımladıklarını açıklayan Raşid Gannuşi dinin artık politikaya rehin olamayacağını belirtmiştir. Nahda'yı sivil, siyasi ve demokratik bir parti olarak tanımlayan Gannuşi referans noktalarının eski ve modern İslam'ın değerlerinde kökleşmiş olduğunu söyleyerek ideolojilerinde bağlamsal bir değişikliğe gittiklerini ifade etmektedir.⁶¹ Gannuşi'nin ve Tunus'un Arap dünyası için en ilham verici partisi olan Nahda'nın bu geçişsel söylemi kuşkusuz ülke tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. *Foreign Affairs* dergisinde yayınlanan makalesinde Raşid Gannuşi Tunus'ta yaşanan evrim sürecinin ülkenin siyasi ve sosyal gidişatına da ayna tuttuğundan bahsetmekte ve yeni anayasanın vatandaşlarına sağladığı inanç ve düşünce özgürlüğü gibi kazanımlar nedeniyle Müslüman kimliğin garanti altına alındığını vurgulamaktadır. Partinin artık bu konuda mücadele etmek için enerji harcamak zorunda kalmayacağı ve sekülerlik-din tartışmasının gündemi meşgul edemeyeceğini söyleyen Gannuşi toplumda dinin rolü ile ilgili endişelerin son bulacağı ve demokratik bir hükümet sisteminin nasıl işleteceğinin ön plana geçeceğinden bahsetmektedir.⁶²

Demokrasinin kuşkusuz birçok tanımı ve çeşidi mevcuttur. Batılı liberal demokratik bakış açısı ve değer yargıları ile Ortadoğu coğrafyasında demokratik imkanları hayata geçirmenin zorluğu da meselenin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Tunus çoğunluğu Sünni-Araplardan oluşan Müslüman bir ülke olsa da laik ve Batılı değerlere açık bir toplum olması demokrasiye geçişini hazırlayan nedenler arasında sayılabilir. Tunus'un demokrasiye geçmeyi seçmesi kuşkusuz tesadüf değildir. Demokrasinin sağlanmasında ve ekonomik gelişmenin sağlanmasında sosyal değişimin gerekliliği oldukça önem taşımaktadır. Müslüman demokrasi modelinin bireysel haklara saygılı olması, sosyal ve ekonomik imkanlar sunabilmesi ve Arap-İslam değerlerini ve kimliklerini koruyabilmesi konsolidasyonun başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için büyük önem taşımaktadır. Shadi Hamid'e göre Tunus'un demokrasi güzergahında laik ve İslamcı kesimlerin yarışı henüz bir normalleşme sürecine girmediğinden süreç hala oldukça kırılabilir bir yapıdadır. Liberal demokrasinin İslamcı kesimler tarafından Tunus'ta ya da Mısır'da nasıl yorumlandığı çok net olmamakla beraber genelde hoşnutsuzluk yaratan bir kavram olarak algılandığı açıktır. Liberallerin İslamcılığın organizasyonel yapısına dair eleştirileri ve liberal yaşam tarzının İslamcı kesimler tarafından asla benimsenmeyeceğine dair inançları oldukça güçlüdür. Seküler partilerin Arap dünyasında sivil toplum gruplarıyla, küçük partilerle ya da bireylerle daha kolay iletişim kurabildiğini ön süren Hamid İslamcı partilerin bunu başaramadığını iddia etmektedir. Gannuşi'yi liberal İslamcı olarak tanımlayan yazar böyle siyasetçilerin toplumda bölünmelerin önüne geçebileceğine inanmakta ve bu nötrleştirici rolün önemine dikkat çekmektedir.⁶³ Liberal demokrasi anlayışının baskın olduğu ve dünya siyasetinde kriter olarak kabul edildiği bir ortamda bir Ortadoğu ülkesinin İslam ve demokrasi arasındaki sınırları ortadan kaldırabilen deneyimi, Müslüman demokratların her ne kadar liberal olarak adlandırılırsalar da kendilerine has bir anlayışı ortaya koyabilmeleri Tunus istisnası ile mümkün olabilmektedir. Gannuşi'nin İslam ve demokrasinin uyumuna yaptığı vurgu liberal demokrat anlayışın aksine Müslüman dünyada demokratik değerlerin yer bulabilmesini olanaklı kılmıştır.

Tunus'un bu geçiş sürecini koruyabilmesi için hükümetin yeni bir kalkınma vizyonu oluşturması ve sosyal adaletin inşası için yeni stratejiler belirlemesi gerekmektedir. Sosyal adaleti sağlamak sadece ücret artışları ile değil hem ekonomik politikalar geliştirmekle hem de büyümeyi teşvik edecek yatırımlarla olmaktadır. Aynı zamanda toplumsal katılım da hayati önem taşımaktadır ve bunun yanında eğitim kalitesinin yükseltilmesi ve yargı bağımsızlığı gibi konular da sosyal adalet inşasında elzemdir.⁶⁴ Tunus devrim sürecinin başından bu yana ekonomik problemlerle mücadele etmeye devam etmektedir. Tunus'ta, 2011-2015 yılları arasındaki ortalama GSYİH 2006'dan 2010'a kadar yaklaşık yüzde 4.6 iken, yüzde 1.8 e inmiştir. Yapılacak maaş artışlarıyla ilgili olarak ya da işçi hakları, işsizlikle mücadele gibi konularda UGTT ve diğer sivil toplum kuruluşlarının verdiği mücadeleler devrim sonrası süreçte de devam etmektedir. Tunus'ta aktif nüfusun yüzde 13'ü kamu çalışanlarından oluşmaktadır ve orta sınıfın önemli bölümü devlete bağımlıdır. Tunus'ta 2014-2017 yılları arasında işsizlik oranları aşağıdaki gibidir:⁶⁵

⁶¹ "Siyasal İslam'ı terk ediyoruz" hurriyet.com.tr erişim tarihi: 01.08.2017

⁶² "From Political Islam to Muslim Democracy", Rached Ghannouchi, www.foreignaffairs.com

⁶³ Shadi Hamid **Islamic Exceptionalism, How the Struggle Over Islam is Reshaping the World**, 2017, St.Griffin Edition, s.213

⁶⁴ Maha Yahya, "The Dark Side of Tunisia's Success Story", www.realclearworld.com,2015

⁶⁵ Amr Adly, Hamza Meddeb," Why Painful Economic Reforms Are Less Risky in Tunisia Than Egypt",Carnegie-mec.org, 2017, erişim tarihi 12.06.2017

XIII. DEMOKRASİYE GEÇİŞİN ARDINDAN TUNUS'TA SİVİL TOPLUM

Fransa'nın bağımsızlığını kazandığı 1956 yılında UGTT, UTICA, UNAT ve Yeni Düstur Partisi'nin bir araya gelerek oluşturdukları Ulusal Cephe sayesinde Habib Burgiba hükümeti kurulduğunda ulusal birlik söylemi ve milliyetçi bakış açısı sivil toplumla devlet arasındaki organik bağların güçlenmesi anlamına gelmekteydi. 70'lerde ve 80'lerde ise tek partili sistem sorgulanmış, öğrenci hareketleri ve sol eğilimli idealler ülkenin eğitilmiş gençlerinin politize olmasına neden olmuştur. Bu dönemde LTDH ve Tunuslu Demokrat Kadınlar Birliği bireysel ve kolektif özgürlükleri savunmayı amaçlamış, egemen paradigmalara sorgulanmaya başlamıştır.⁶⁶

Doğu Avrupa'daki muhalif hareketler ve Latin Amerika örnekleri Arap dünyasında sivil toplum kavramına bir ilgi yaratmıştır. 2000'li yıllarda Bin Ali diktası altında sivil toplum insan hakları ihlallerini kamuya açıklarken uluslararası destek elde etmeye çalışırken uzlaşma sağlamak çok mümkün görünmüyordu. Gafsa olayları ile birlikte Arap Baharı sürecine giden dönemde sivil toplumun artan gücünün farkına varılmış ve artık Tunus'ta önemli bir aktör haline gelmesi yadsınamaz bir gerçek olmuştur.⁶⁷ Tunus hükümeti resmi kuruluşu *IFEDA* (Dernekler Hk. Bilgi ve Dökümantasyon Kurumu) 2017 verilerine göre Tunus'un 26 şehrinde bilim, kadın, sportif, kültür sanat, dostluk, hayır işleri, kalkınma, mikro krediler, okullar, çevre, hukuki, vatandaşlık, gençlik, çocuk gibi konularda faaliyet gösteren toplam 20351 sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır.⁶⁸

Tunus sivil toplumu bugün de halen gelişmeye ve dönüşmeye devam etmektedir. Devrim süreci ile birlikte ülkeye yeni bir liberalleşme dalgası yaymak amacıyla gelen uluslararası sivil toplum kuruluşları tarafından eleştirilere maruz kalan Tunus sivil toplumu başlarda sadece devlet düzenine direnen bir yapıdayken bu kuruluşların etkisiyle eksik bir vizyon geliştirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum geleneksel olmayan sivil aktivizm biçimlerine karşı mesafelerinden kaynaklanmaktadır. Bu aktivizm biçimlerine örnek olarak küçük işçi dernekleri, futbol kulüpleri ya da küçük Selefi hareketler gösterilebilir.⁶⁹

XIV. SONUÇ

Bu makalede demokrasiye geçiş ve sivil toplumun rolü doğrultusunda Tunus örneği üzerinden, Arap Baharı süreciyle birlikte değişen ve dönüşen sivil toplum yapısının bu geçiş sürecinde nasıl rol oynadığı incelenmiştir. Tunus'ta tarihinin ilk dönemlerinden itibaren sivil toplumun varlığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Osmanlı ve Fransız himayeleri altında gelişmesini sürdüren sivil toplum, bağımsızlık mücadelesi esnasında yapısını sağlamlaştırarak Habib Burgiba ve Zeynel Abidin Bin Ali gibi liderlerin baskıcı yönetimleri altında varlığını sürdürmeye ve hak arayışı bilincini kaybetmemeye çalışmıştır. Bağımsızlık sürecinden isyanların ev sahibi olarak ortaya çıktığı 2011 Arap Baharı dönemine kadar çoğu zaman devlet denetimi altında kısıtlı faaliyetler gösteren bir yapıda bulunsada ülke tarihindeki önemli toplumsal protesto hareketlerinde en önemli aktörlerden olmayı başarmıştır. Nihayet 2011 yılı ile tüm Arap coğrafyasına örnek teşkil edecek mücadelesi ve kararlılığı ile demokrasiye, barışa giden yolda Tunus siyasetinin önemli belirleyicilerinden olmuştur. Siyasi aktörlerle eşit derecede görev ve yetki almaya dek uzanan zorlu demokrasiye geçiş sürecinde, sokaklardan seçim sandıklarına, anayasa komisyonlarındaki önemli görevlere dek ülkenin geleceğine dair alınacak her kararda büyük duyarlılık ve titizlikle çalışan Tunus sivil toplumu, demokrasi tarihi açısından eşsiz bir örneği oluşturmuştur. Özellikle Ortadoğu gibi demokrasi ve sivil toplum kavramlarının yavaş gelişim gösterebildiği, baskı siyasetlerine ve devlet gözetimlerine mahkum edildiği bir bölgede Tunus, Arap isyanlarının farklı yüzü olarak uluslararası alanda da kendini kanıtlamayı başararak Nobel gibi önemli bir ödülü kazanmayı başarmıştır. Günümüzde geldiği noktada Tunus'ta demokrasinin sağlamlaştırılabilmesi için halen önünde aşması gereken birçok engel bulunmaktadır. Ama bir diktatörü devirebilen ve zorlu bir süreci atlatmak konusunda birçok deneyim kazanan Tunus sivil toplumu önündeki engelleri aşabilecek güce ve kararlılığa da sahip görünmektedir. Özellikle İslami ve muhalif figürler arasında oluşturulabilen uyum ve sürecin başından itibaren sergilenen itidalli tavır ülkede siyasetin kaosa dönüşmesine engel olmuş, sivil toplum da bu uzlaştırıcı mekanizmaların önemli bir parçası olarak çalışmıştır.

Ulusal Diyalog Dörtlüsü başta olmak üzere Tunus'ta tüm sivil toplum öğeleri demokrasiye geçişi ve sonrası süreci ülkede ekonomik ve sosyal problemlerin çözümünde, demokratik süreçlerin işleyişinin sağlıklı bir şekilde devamı hususunda siyasi aktörler ile birlikte yürüttükleri yapıcı diyaloglar sayesinde gerçekleştirebilmişlerdir. Demokrasinin Ortadoğu'da ilk kez bir ülkede hayata geçebilmesi yeni tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Demokrasi ve Ortadoğu, demokrasi ve İslam'ın uyumu gibi konularda uzun yıllardır süregelen tartışmalar Tunus örneği ile yeni açılımlar kazanmaktadır. Tunus'ta sivil toplumun demokrasiye geçiş sürecini nasıl yönettiği, kazandığı deneyimleri pozitif adımlara nasıl dönüştürebildiği, ülke sevgisi

⁶⁶Héla Yousfi, "Civil Society in Tunisia: the Ambivalence of a New Seat of Power", orientxxi.info, 2017

⁶⁷ Héla Yousfi

⁶⁸ www.ifeda.org, statistiques, erişim tarihi: 13.06.2017

⁶⁹ Héla Yousfi

motivasyonu ile yüklendiği sorumlulukları nasıl yerine getirdiği, bölgede bir ilk ve itici güç olarak bu denli önemli bir süreci yönetebilmesini mümkün kılan etmenler demokrasiye geçişi kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Sivil toplumun köklü bir tarihe sahip olması, baskı ve dikta yönetimleri altında dahi varlığını sürdürmeye devam edebilmesi, Arap Baharı süreci ile birlikte hızla harekete geçerek, yeniden yapılanarak, nitelik ve niceliksel olarak gelişim göstererek ve yenilenerek hareket etmesi, sivil toplum öğelerinin demokratik kazanımlar konusundaki duyarlılığı, geçiş sürecinin her adımında üzerine düşen görevi yerine getirebilmesi, siyasi aktörlerle uyumu ve uzlaşmacı tavrı, uzmanlık gerektiren konularda toplumu bilinçlendirebilmesi, toplumsal olaylarda aktif bir şekilde rol alabilmesi ülkenin demokrasiye geçişini kolaylaştırmıştır.

Tunus halen bir geçiş ülkesidir ve sivil toplumu da geçmiş 6 yıldan edindiği tecrübeyi doğru şekilde değerlendirerek ülkeyi daha iyi bir geleceğe hazırlamaktaki görevini yerine getirmeye devam etmektedir. Demokrasiye geçiş hiçbir zaman pürüzsüz ve hatasız gerçekleşebilecek bir süreç değildir. Tunus'ta da halen çözülmesi gereken ekonomik, sosyal ve güvenlik gibi birçok problem bulunmaktadır. Bu problemlerin çözümünde alınacak önlemler hususunda Tunus'un siyasi aktörleri ve sivil toplumunun uyumu demokrasinin sağlaştırılmasındaki en önemli amaç olmalıdır. Sivil toplum örgütlerinin demokrasiye geçişteki ana rolü kurumsal alanlarda çoğulcu bir yapı sağlamaları ve siyasi arenada daha fazla demokratik öğenin ve aktörün yer almasına olanak sağlamaktır. Tunus'ta geçiş sürecinin devam ediyor olması, demokrasiye geçişin kriterlerinin tam anlamıyla sağlanamamış olması, güvenlik sorunları ve en önemlisi ekonomik problemlerin devam ediyor olması gibi nedenler vatandaş ve devlet arasındaki ilişkilerin zedelenmesi riskini taşısa da ülke şimdilik demokrasi mücadelesini sürdürmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- [1]. Kenneth J. Perkins **A History of Modern Tunisia**, 2004, Cambridge University Press, s.166
- [2]. Shadi Hamid **Islamic Exceptionalism, How the Struggle Over Islam is Reshaping the World**, 2017, St.Griffin Edition
- [3]. Gürbüz Özdemir, "Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme", *Tesam Akademik Dergisi*, 2017, No 4
- [4]. Katerina Dalacoura, "The Arab Uprisings Two Years On: Ideology, Secterianism and the Changing Balance of The Middle East", *Insight Turkey*, 2013
- [5]. Merve Özen, "Mısır'da Sivil Toplumun Gelişiminde Meslek Birliklerinin Rolü", *Bilgi Dergisi*, 2013
- [6]. Mehmet Salih Gün, "Yemen'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi*, 2013, Sayı 20
- [7]. Nebahat Tanrıverdi O Yaşar, "Uzlaşarak Başarmak: Tunus'ta Yeni Anayasa", *Ortadoğu Analiz*, Mart-Nisan Cilt 6, Sayı 61
- [8]. Veysel Kurt, "Orduların Arap Baharına Etkisi", *SETA Analiz*, 2014, Sayı 102

İnternet Kaynakları

- [9]. Sarah Yerkes, "Where Have All the Revolutionaries Gone?", **Brookings Middle East Policy Center**, 2017
- [10]. Veronica Baker, **The Role of Civil Society in the Tunisian Democratic Transition**, Yüksek Lisans Tezi, Colorado University, 2015
- [11]. **The Role of Lawyers as Transitional Actors in Tunisia**, **Lawyers, Conflict&Transition**, , 2015, Economic and Social Research Council,
- [12]. Murat Tekek, "Sosyal Medya ve Arap Baharı", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=2964>
- [13]. Joseph V Micallef, "The Arab Spring Six Years Later", www.huffingtonpost.com, erişim tarihi 05.05.2017
- [14]. Yavuz Güçtürk, "Mısır'da Devrim, Darbe ve İnsan Hakları", www.setav.org, 31 Ocak 2016
- [15]. Lahcen Achy, "Tunisia's Economic Challenges", *The Carnegie Papers*, Carnegie Endowment for International Peace Publications Department, 2011, s.5
- [16]. Michael Courmoyer, "After The Arab Spring youth unemployment still the most urgent challenge" jobmarketmonitor.com
- [17]. Hernando de Soto, "The Real Mohammed Buazizi", foreignpolicy.com, 2011 (erişim: 5.05.2017)
- [18]. Lıha Blaise, "Self- Immolation, Catalyst of the Arab Spring, Is Now a Grim Trend", 2017, www.nytimes.com, erişim tarihi: 14.06.2017
- [19]. Ryan Rfai, "Timeline: Tunisian Uprising", aljazeera.com, 2011, erişim tarihi 21.05.2017
- [20]. Nadia Marzouki, **From Resistance to Governance, The Making of The Tunisian Revolution**, Edinburgh Un. Press, 2013, s.211
- [21]. Kurt Veysel, www.setav.org.tr, "Arap Baharı'nın Yeni Momenti Tunus Anayasası", 24 Şubat 2014
- [22]. Nebahat Tanrıverdi Yaşar, "Tunus Seçimleri Arifesinde Türkiye Tunus İlişkileri", *Orsam Rapor Ekim* 2014, s14
- [23]. Steve Koll, "The Casbah Coalition", *The New Yorker*, 2011, April Issue
- [24]. Messaoud Romdhani, "Challenges Facing the Civil Society in Tunisia", <http://www.alterinter.org>, 2012
- [25]. Ester Sigillo, "Tunisia's Evolving İslamic Charitable Sector and Its Model of Social Mobilizations", September 15 2016, www.mei.edu
- [26]. Atilla Aytemur, "Tunus'ta Bahar ve Ennahda", serbestiyet.com, 17 Ocak 2017
- [27]. Kristina Kausch, "Foreign Funding in Post Revolution Tunisia", *AFA-Fride- Hivos*, 2013, s.8-10
- [28]. Gazi Tövbe "Devrim Neden Tunus'ta Başarılı Mısır'da Başarısız Oldu?", *Aljazeera*, 22 Nisan 2016
- [29]. Hannah Hamidi, "A Comparative Analysis of the Post Arab Spring National Dialogues in Tunisia and Yemen", *African Center For The Constructive Resolutions of Disputes*, 2016, www.accord.org.za
- [30]. Blunck Marike, Vimalarajah Luxshi, "National Dialogue Handbook: A Guide for Practitioners", *Berghof Foundation*, 2017
- [31]. Maha Yahya, "The Dark Side of Tunisia's Succes Story", www.realclearworld.com, 2015
- [32]. Amr Adly, Hamza Meddeb, "Why Painful Economic Reforms Are Less Risky in Tunisia Than Egypt", *Carnegie-mec.org*, 2017, erişim tarihi 12.06.2017
- [33]. Hela Yousfi, "Civil Society in Tunisia: the Ambivalence of a New Seat of Power", orientxxi.info, 2017
- [34]. **Study on Civil Society Organizations in Tunisia**, *Foundation The Future*, 2013
- [35]. **The Constituent Making Process in Tunisia Final Report** *The Carter Center.*, 2011-2014
- [36]. **The Role of Lawyers as Transitional Actors in Tunisia**, **Lawyers, Conflict&Transition**, , 2015, Economic and Social Research Council
- [37]. "Tunisian leader returns from exile" *Aljazeera* 1 March 2011

- [38]. “National Dialogue Quartet History”, nobelprize.org 29 February 2016
- [39]. “Background Fighting For The Revolution Values”, <https://www.ictj.org/our-work/regions-and-countries/tunisia>
- [40]. “anayasada-tekfir-tartismasi”, www.aljazeera.com.tr, erişim tarihi: 07.07.2017
- [41]. “Tunisian national dialogue quartet wins 2015 Nobel Peace Prize”, www.theguardian.com October 2015
- [42]. “Siyasal İslam’ı terk ediyoruz” hürriyet.com.tr erişim tarihi: 01.08.2017
- [43]. “From Political Islam to Muslim Democracy”, Rached Ghannouchi, www.foreignaffairs.com
- [44]. www.ifeda.org, statistiques, erişim tarihi: 13.06.2017
- [45]. World Report 2012 Tunisia, www.hrw.org, erişim tarihi 23.06.2017
- [46]. World Report 2013 Tunisia www.hrw.org, erişim tarihi 23.06.2017
- [47]. World Report 2014 Tunisia www.hrw.org, erişim tarihi 23.06.2017
- [48]. World Report 2015 Tunisia www.hrw.org, erişim tarihi 23.06.2017
- [49]. World Report 2016 Tunisia, www.hrw.org, erişim tarihi 23.06.2017
- [50]. www.utica.org.tn
- [51]. Tunisian League of Human Rights (LTDH), www.euromedrights.org,
- [52]. Reports Freedomhouse.org , erişim tarihi 2.06.2017

Merve Birdane Arap Baharı Sürecinde Tunus'un Demokrasiye Geçişinde Sivil Toplumun Rolü.” International Journal of Humanities and Social Science Invention(IJHSSI), vol. 6, no. 10, 2017, pp. 87-101.